

GELENEKSEL YIKAMA KÜLTÜRÜNE TANIKLIK EDEN BİR YAPI: MARDİN-SAVUR AYNÜL MEYDAN ÇAMAŞIRHANESİ VE KORUMA SORUNLARI

AYNÜL MEYDAN LAUNDRY, WITNESSING THE TRADITIONAL WASHING CULTURE IN MARDİN-SAVUR AND ITS CONSERVATION ISSUES

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 13 Aralık 2022
Hakem Değerlendirmesi: 04 Ocak 2023
Kabul: 10 Mart 2023

Received: December 13, 2022
Peer Review: January 04, 2023
Accepted: Marc 10, 2023

DOI : 1 10.22520/tubaked.1218637

Rahşan DOĞRU* - Burcu Selcen COŞKUN**

ÖZET

Kırsal peyzajın parçası olan çamaşırhaneler, bugün artık geçmişte kalmış kültürel pratiğin mekânsal tanıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar, Türkiye'nin farklı bölgelerinde kırsal yaşamın ihtiyaçlarına cevap vermiş ancak zamanla teknolojik gelişmeler sebebiyle özgün işlevlerini yitirmişlerdir. Terk edilmiş çamaşırhane yapılarında zaman içinde ciddi koruma sorunları baş göstermiştir.

Mardin'in Savur İlçesi kırsalında yer alan ve çamaşır yıkama pratiğini yerine getirmek amacıyla inşa edilmiş Savur çamaşırhaneleri, doğal ve kültürel çevresiyle birlikte yerleşimin geleneksel mimarisi içinde önemli yer tutan bir yapı grubudur. Bu çalışma, somut ve somut olmayan kültürel miras değerleriyle gelecek nesillere aktarılması gereken Savur çamaşırhanelerini mercek altına almayı ve içlerinden birini detaylı incelemek yoluyla yapılarda meydana gelen ortak koruma sorunlarını tartışmaya açmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada, önce Savur'un tarihi ve mimari gelişimi ele alınmaktadır. Yerleşimin geleneksel dokusunun bir parçasını oluşturan ve halen ayakta kalmış sekiz çamaşırhane yapısı yazarların alan çalışmalarından derlenen bilgiler, çizim ve fotoğraflar eşliğinde tanıtılmaktadır. Bu bölümü çamaşırhane yapılarının karakteristik özelliklerinin tanıtıldığı bir bölüm izlemektedir.

* Yüksek Mimar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
e-posta: rahsandogru@gmail.com ORCID: 0000-0003-1918-0083

** Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.
e-posta: selcen.coskun@msgsu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9490-6393

Bir sonraki bölümde çalışmanın örneklemini olarak seçilen ve günümüze özgün değerlerini koruyarak ulaşmış olan Aynül Meydan Çamaşırhanesi, 2018-2019 yıllarında farklı zamanlarda hayata geçirilen detaylı belgeleme çalışmasında toplanan verilerin ışığında tanıtılmakta ve mimari açıdan değerlendirilmektedir. Yapıda tespit edilen mevcut koruma sorunlarına ve çamaşırhanelerin geleceğe aktarılması konusunda göz önünde tutulması gereken unsurlara değinilmektedir. Somut olmayan miras değerlerinin yaşatılmasında toplumun kolektif belleğinde yer tutan mekanların korunarak geleceğe aktarılması son derece önemlidir. Bu bağlamda çalışmada var olan kısıtlara rağmen, çamaşırhanelerin sosyal hayata yeniden dahil edilme potansiyelleri ve sürdürülebilir koruma yöntemleri ile geleceğe aktarılmaları konusunda öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Savur, Kırsal mimari, Çamaşırhane, Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras

ABSTRACT

Historic laundries, as small scale modest buildings in rural areas, are the witnesses of a lost cultural practice, which was abandoned due to the technological changes in time. Having lost their functions they now face new challenges in regard of safeguarding their authentic features. This study targets to investigate the laundries of Savur (Mardin) with their tangible and intangible values and focus on one of these laundries, in order to open up a discussion on their current conservation states and issues related with these heritage buildings.

The laundries in Savur are the reminiscents of the traditional washing culture, when there was no domestic water system. Most of them were built by the senhors of Savur close to the Savur creek. Laundries which served public were bigger in scale compared to the ones built for a single family. These masonry structures had flat roofs covered with compressed earth. They usually had no windows or doors, which made them vulnerable against environmental conditions.

This study begins with an overview of Savur's historic urban development. Then, eight laundry buildings in Savur are examined with their architectural features and spatial organizations. Out of these 8 laundries Aynül Meydan Laundry is evaluated comprehensively depending on the site study during 2018-2019. In the conclusion section, proposals for the sustainable continuity of the heritage values of Aynül Meydan Laundry are developed regarding the current national and international conservation principles and approaches.

Keywords: Mardin, Savur, Laundry, Vernacular architecture, intangible heritage, heritage conservation.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze doğu ve batı toplumlarında; dere kenarında başlayan ve buna paralel olarak yarı açık veya kapalı çamaşırhanelerde gerçekleştirilen geleneksel çamaşır yıkama eylemi, kentte ve kırsalda neredeyse her dönemde gündelik yaşamın önemli bir parçasını oluşturmuştur. Suyun evlere şebeke ile ulaştırılmadığı dönemlerde, yıkama eylemi dünyanın hemen hemen her yerinde, çevredeki su kaynaklarından alınan sular yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Su kaynaklarına yakın olmanın sağladığı kolaylıklar dolayısıyla insan toplulukları tarafından bölgenin coğrafi özelliklerine bağlı olarak akarsu ve derelerin kenarlarına bireysel ya da toplu çamaşır yıkama mekanları ve çamaşırhaneler inşa edilmiştir (Foto.1). Endüstri devriminin bir sonucu olan hızlı kentleşmeyle birlikte kolektiflikten bireyselliğe doğru evrilen hayatların sonucu, suyun evlerin içine dahil edilmesi; yeni geliştirilen teknolojik ürünlerin evlerde kullanılmaya başlanması sonucu çamaşır yıkama eylemi biçim değiştirmiş ve geleneksel yıkama kültürünü barındıran mekanlar terk edilmiştir.

Fotoğraf 1. Ascoli Piceno (İtalya)'da tarihi bir çamaşırhane örneği / *A historical laundry in Ascoli Piceno (Italy)* (Bülent Demir, 2022).

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde coğrafi özelliklere bağlı olarak farklı şekillerde karşımıza çıkan yunak, çamaşırılık, çamaşırhane, hamam, sakana ve mağsel gibi çeşitli isimlerle anılan çamaşırhane yapıları bulunur¹. Basit bir mimari kurguya sahip bu ortak mekanlar genellikle çeşme, dere ve su kanalı gibi birer su kaynağıyla ilişkilendirilerek tasarlanmıştır. Sıklıkla hem çamaşırhane hem de hamam olarak çift fonksiyonlu kullanıldığı görülen yapılarda kadınlar belirli günlerde toplanıp çamaşır yıkamakta ve sonrasında yıkanmaktadırlar (Dündar, 2012).

Dolayısıyla, Türkiye coğrafyasında önemli olan hamam kültürünün bu mekanlarda da ikincil fonksiyon olarak karşılığını bulduğu söylenebilir (Çerkez, 2021).

Mardin Savur'da 1850-1970(?) döneminin geleneksel çamaşır yıkama kültürünü yansıtan çamaşırhane yapıları, kente özgü mimari bir yapı grubunu oluşturmaktadırlar. Su tesisatının evlerde yer almadığı dönemlerde genellikle bölgede yaşayan Savur'un ileri gelen beyleri tarafından, Savur deresi yakınlarına halka açık ya da özel olarak inşa edilen çamaşırhane yapıları; düzgün kesme taş ve moloz taş kullanılarak inşa edilmiş yığma yapılardır. Genellikle kapısız ve penceresiz olan yapıların içerisinde; ocak, niş ve üstü açık su kanalları bulunmaktadır. Belirli günlerde kadınları ve çocukları bir araya getiren çamaşırhane yapıları, çamaşır yıkama işlevinin yanı sıra hamam olarak da kullanılmıştır (Foto. 2).

Fotoğraf 2. Savur Aynül Kasre Çamaşırhanesi giriş cephesi ve iç mekânı / *Entrance facade and interior of Savur Aynül Kasre Laundry* (Doğru, 2018).

¹ Ülkemizde pek çok yerleşimde bu yapılar 'yunak' olarak adlandırılmış; bazı yerlerde ise 'çamaşırılık' veya 'hamam' olarak adlandırıldığı, veya örneğin Eskişehir'de yerel halk tarafından 'sakana' (Akkaya ve Usman, 2010) dendiği bilinir. Mardin Savur'da ise çamaşırhanelere 'mağsel' denilmektedir.

Alan çalışmalarında merkezde altı tane ve köylerinde iki tane olmak üzere Savur'da toplam sekiz adet çamaşırhane yapısı tespit edilmiştir. Savur'da bulunan bu sekiz çamaşırhaneden üçü, Urfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından kültür varlığı olarak tescil edilmiş; diğerleri ise henüz tescilsizdir. Ancak, çamaşırhanelerin tümü koruma amaçlı imar planının belirlediği kentsel sit sınırları dışında yer almaktadırlar. Dolayısıyla, bu yapıların çoğunun yasal olarak koruma altında olmadıkları söylenebilir. Geleneksel yıkama kültürünün sona ermesiyle yapıların terkedilmesi ve yeni verilecek işlevin özgün işlevle çelişmesi en önemli koruma sorunu olarak belirlenebilir. Temel koruma sorunları arasında ayrıca atmosferik olayların etkisiyle kagir strüktürün ve toprak damların yıpranıp zarar görmüş olması ve bazılarının çökmesi ve yöre halkının özgün olmayan malzeme kullanarak yaptığı onarımlar sayılmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, geçmişten günümüze geleneksel yıkama kültürünün bir parçası olan çamaşırhane yapılarını anlamak; belgelemek ve Savur'da yer alan çamaşırhane yapılarından olan Aynül Meydan Çamaşırhanesi'ni koruma sorunlarıyla birlikte incelemektir. Çalışmanın örneklemini oluşturan Aynül Meydan Çamaşırhanesi, Savur'da 19. yüzyılda inşa edilmiş ve günümüze kadar gelebilmiş sekiz çamaşırhane yapısından biri olup Savur'daki geleneksel çamaşır yıkama kültürüne tanıklık etmiştir.

Makale, Savur'un tarihsel geçmişi ve mimari yapılanmasına ayrılan kısa bir bölümün ardından mekansal özellikleri, yapım teknikleri, malzeme kullanımı ve koruma sorunları ile Savur çamaşırhanelerine odaklanmaktadır. Sonrasında görseller ve çizimler eşliğinde çalışmanın ana örneklemini oluşturan Aynül Meydan Çamaşırhanesi koruma sorunları ile birlikte tanıtılmaktadır. Alan çalışmalarından derlenen güncel verilerin eşliğinde somut ve somut olmayan kültür mirası olarak Savur çamaşırhanelerinin değerleri hakkında farkındalık oluşmasını teşvik eden bu çalışma, Aynül Meydan Çamaşırhanesi ile ilgili değerlendirmeler üzerinden çamaşırhanelerin kültürel miras özelliklerinin sürdürülebilirliği üzerine öneriler ile sona ermektedir.

Yerel mimarinin bir parçası olan Savur çamaşırhanelerinin miras olarak kabulü, değerleri ve korunma sorunları ile ilgili akademik çalışmaların son derece az olduğu (Yıldız, 2003; Yıldız, 2008) göz önünde tutulduğunda, bu makalenin özgün bir kaynak oluşturarak literatüre katkı vermesi ümit edilmektedir.

MARDİN SAVUR'UN KISA TARİHİ VE MİMARİ GELİŞİMİ

Yukarı (kuzey) Mezopotamya'da (Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölge) farklı dönemlerde ve uygarlıklarda değişik adlarla anılan (Kaşiyari Dağı, Masius Dağı ve

İzala Dağı) Tur-Abdin dağlarının batısında yer alan Savur ilçesi (Aydın ve ark., 2000); Yukarı Mezopotamya'yı Yukarı Dicle Havzası'na ve dolayısıyla Antik çağların ve Ortaçağ'ın maden kaynaklarına bağlayan bir geçit noktasıdır. Bu nedenle hem Antik çağlarda hem de Ortaçağ'da bulunduğu tarihi ticaret yol güzergâhı üzerinde stratejik bir nokta olarak bölge hâkimiyetini elinde tutmak isteyenler için mutlaka ele geçirilmesi gereken bir kale olmuştur (Ayaz, 2003) ve dolayısıyla, bölge tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır.

Savur'u da içine alan bölgenin yaklaşık tarihi M.Ö. 3000 yıllarına dayanmaktadır. Kuzey Mezopotamya'nın bilinen ilk halkı Hurriler'dir. Bölge, sonrasında sırasıyla Hurri-Mitanni, Asur, Med, Babil krallıklarının egemenliğinde kalmıştır (Ayaz, 2003). Bölgede 38-100 yılları arasında Aramiler hakim olmuş ve Hristiyanlığın yayılmasına önayak olmuşlardır (Aydın ve ark., 2000). Devamında Romalılar, yukarı Mezopotamya'ya yerleştikten sonra, Sasani saldırılarına karşı savunma amaçlı kale ve kentler kurmuştur. Savur Kalesi de bu kalelerden birisidir (Ayaz, 2007). 1. yüzyıl-4. yüzyıl arasında artan Hristiyanlığın etkisiyle bölgede birçok kilise inşa edilmiştir. Savur merkezde bulunan ve günümüzde cami olarak kullanılan bir kiliseyle Savur Dereiçi (Kılıt) Köyünde Mor Yuhanun Kilisesi, Mor Abay, Mor Theoduto, Mor Şabay ve Mor Dimet Manastırları günümüze ulaşan Hristiyan yapılarındandır (Akyüz, 1998). Savur, Hz. Ömer'in Dönemi'ne denk gelen 639-640 yıllarında, İslam fetihleriyle beraber Arap egemenliğine girmiş (Abdülğani Efendi, 1999); sonrasında 8. yüzyılda Emevi-Abbasi Devletinin; 990 yılında Mervani'lerin; 1085 yılında Selçuklular'ın; 1133 yılında Artuklular'ın; 1409 yılında Akkoyunlular'ın ve Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde 1517'de ise Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Osmanlı Dönemi'nde Savur'un adı "Nahiye-i Savur, Tabi-i Liva-i Mardin" şeklinde geçmektedir (Aydın ve ark., 2000).

Bugünkü Savur, bahsi edilen bu tarihsel tabakalaşmanın izlerini ve kalıntılarını barındırmaktadır. Günümüzde farklı dine ve etnik kökene sahip grupları barındıran ilçe, çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Savur'un sosyo-kültürel yapısı bölgede uzun yıllar hüküm süren beyler ve ailelerinin geçimlerinden izler taşır. Nitekim, bu durum yerleşimin mimarisine de yansımıştır. Beylerin adlarıyla anılan geleneksel taş konaklar Savur mimarisine hakim yapılar olarak karşımıza çıkar. Tarihi dokuyu oluşturan anıtsal ve geleneksel mimari, bölgenin sahip olduğu kültürel mirasın en ön planda gelen öğeleridir. Son yıllarda artan nüfus, çarpık kentleşme, tarihi yapılara ilgisizlikten kaynaklanan bakımsızlık ve yanlış restorasyonlar Savur'un tarihi dokusunun sürdürülebilirliği üzerinde tehdit oluşturmaktadır.

GELENEKSEL YIKAMA KÜLTÜRÜ

Çamaşır yıkama eyleminin tarihi gelişimi, zaman içinde çamaşır yıkama eyleminin batıda ticari bir boyut kazanması - ticari çamaşırhanelerin ortaya çıkması- gibi küçük farklılıklar dışında, doğuda ve batıda büyük oranda benzer şekilde karşımıza çıkar. Malcolmson (1986)²e göre mekanize çamaşır yıkama faaliyetlerinin ticari ölçekte yaygın hale gelmesi 1850 sonrasında İngiltere’de yaşanan teknik ve organizasyonel devrimin geç dönem sonuçlarından biridir ve başlangıcı en erken 1860’lı yıllara tarihlendirilebilir. Büyük buharlı çamaşır yıkama makinelerinin kapsamlı bir şekilde kullanılması ise ancak 1890’lardan Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam eden dönemin bir gelişmesidir. Endüstrileşme sürecinden önce çamaşır yıkama çoğunlukla mekanik olmayan ve genelde kadınların en azından bir iş gününün tamamını ayırmaları gereken oldukça zahmetli bir süreç olmuştur. Tek bir kadının tüm bu işlemleri yalnız başına yapması mümkün değildir. O yıllarda suyun çamaşır yıkanacak yere taşınarak ısıtılması; sabunun kadınlar tarafından kül ve hayvan yağı kullanılarak üretilmesi, çamaşırların kirlerinden arındırılması için yıkama tahtalarında dövülmesi ve hava koşulları ne olursa olsun ıslak çamaşırların kurutulmak üzere dışarıda serilip asılması gibi zorlu aşamalar birden fazla kadının yardımlaşmasıyla kolektif olarak gerçekleştirilen bir eylemdir (Shehan ve Moras, 2006).

Endüstrileşme öncesi bu erken dönemde çamaşır yıkama eylemi neredeyse dünyanın her tarafında benzer yıkama teknikleri ve aletleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kırsal alanlarda geleneksel yöntemle çamaşır yıkama eylemi dört aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama, çamaşırların ıslatılmasıdır. Bu aşamada farklı ülkelerde kepek, bayat idrar, demlenmiş su (özellikle kuş gübresi) ve saman gibi malzemeler kullanılmıştır. İkinci aşama çamaşırı suda bekletmedir. Bu aşamada çamaşırlar genellikle (eğrelti otu, devedikeni, yabani otlar, meşe, pelit vb. külü) kül suyunda bekletilir. Beğiç ve Kaya (2019) çamaşırların killi suda bekletildiğini de aktarır. Üçüncü aşama olan ovalamada çamaşırlar kül suyu veya sabunla fiziksel bir güç kullanılarak ovalanmaktadır (Kaplan ve ark., 2016). Dördüncü aşama ise, dövmedir. Bu aşamada çamaşırlar ahşap düz bir odunla dövülmek suretiyle durulanmaktadır. Bu son işlem sırasında temiz su kullanılmaktadır (URL-2)².

SAVUR ÇAMAŞIRHANELERİ

Savur yerleşimi, karşılıklı tepeler arasına oturmuş bir konuma sahiptir. Savur çayının bir kolu, tepelerin birleştiği, kavak ağaçlarıyla kaplı bu vadilerden geçmektedir. Savur’un geleneksel çamaşırhaneleri, Savur çayı kenarında veya kaynak sularına yakın konumlarda yer alır. Mardin’in diğer kurak bölgelerinin aksine Savur, su ögesine sıklıkla rastlanan yeşil bir ilçedir. Bu nedenle ilçede çamaşır yıkamak ve banyo yapmak için inşa edilmiş çamaşırhaneler sayıca çoktur. Bölgedeki bu çamaşırhaneler kamusal ve özel yapılardır (Foto. 3).

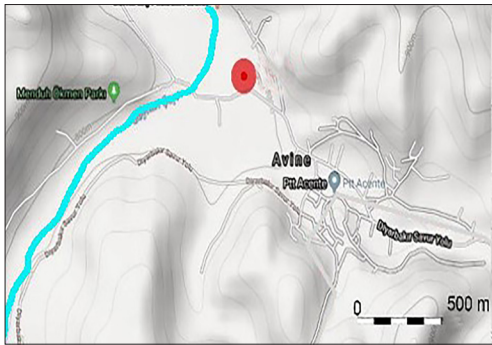
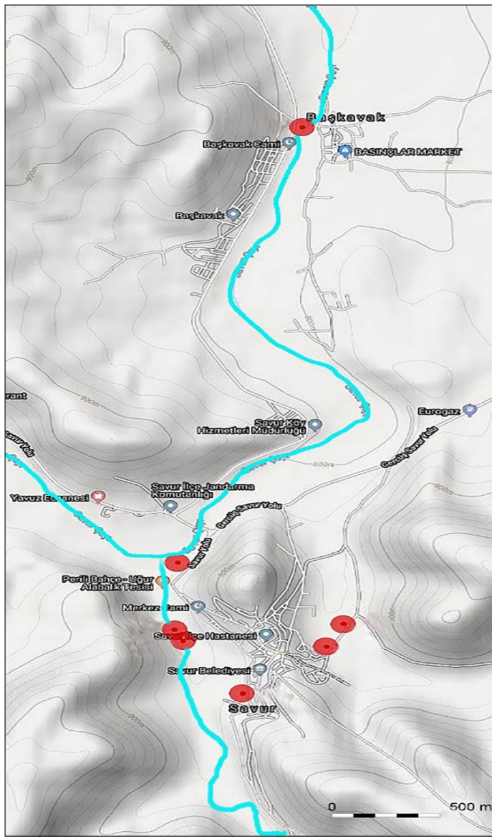
Fotoğraf 3. Savur yerleşimi ve çamaşırhanelerin yer aldığı vadiler / Savur settlement and the valleys where the laundries are located (Doğru, 2019; URL-1).

Bölgede çamaşırhane inşa etme geleneği, ilk olarak 1800’lü yıllarda Hacı Abdullah Bey ile başlamıştır. Savur merkezde, Aynül Kasre ve Aynül Meydan olarak adlandırılan mevkilerde halkın daha rahat çamaşır yıkaması ve yıkanabilmesi için Hacı Abdullah Bey tarafından birer kamusal çamaşırhane inşa ettirilmiştir. Her iki çamaşırhane de Savur halkının kullanabildiği, çeşme ve çamaşırhane yapılarını bir arada barındıran meydan niteliğindeki yerlere inşa edilmişlerdir. Bu iki çamaşırhanenin yapımını takiben, Savur’da yaşayan beyler kendi aileleri için benzer plan şemasına sahip özel çamaşırhaneler inşa ettirmişlerdir.

2 Savur’da yapılan sözlü tarih çalışmasındaki anlatımlar da bu dört aşamalı yıkama eylemini destekler niteliktedir. Savur ve köylerindeki çamaşırhane geleneğinde de benzer yıkama alet ve yöntemleri kullanılmıştır.

Hamza Ağa Çamaşırhanesi, Mehmet Tevfik Çamaşırhanesi, Necmettin Kaya Çamaşırhanesi ve Hacı Abdullah Bey'in oğlu Ömer Bey tarafından inşa edilen Ömer Bey Çamaşırhanesi bu özel çamaşırhanelerdendir.

Bu gelenek, sonraları Savur'un köylerinde de devam ettirilmiştir. Hacı Abdullah Bey tarafından Başkavak Köyü'nde Savur çayının altından geçtiği Başkavak köprüsüyle birlikte inşa ettirilen Başkavak Köyü Çamaşırhanesi ile Sürgücü (Awina) köyünde Hacı Abdullah Bey'in kızı ve Ahmet Ağa'nın eşi Şerife Hanım tarafından inşa ettirilen Sürgücü Köyü Çamaşırhanesi köy halkının kullanımına adanmış kamusal çamaşırhanelerdir (Şek. 1).

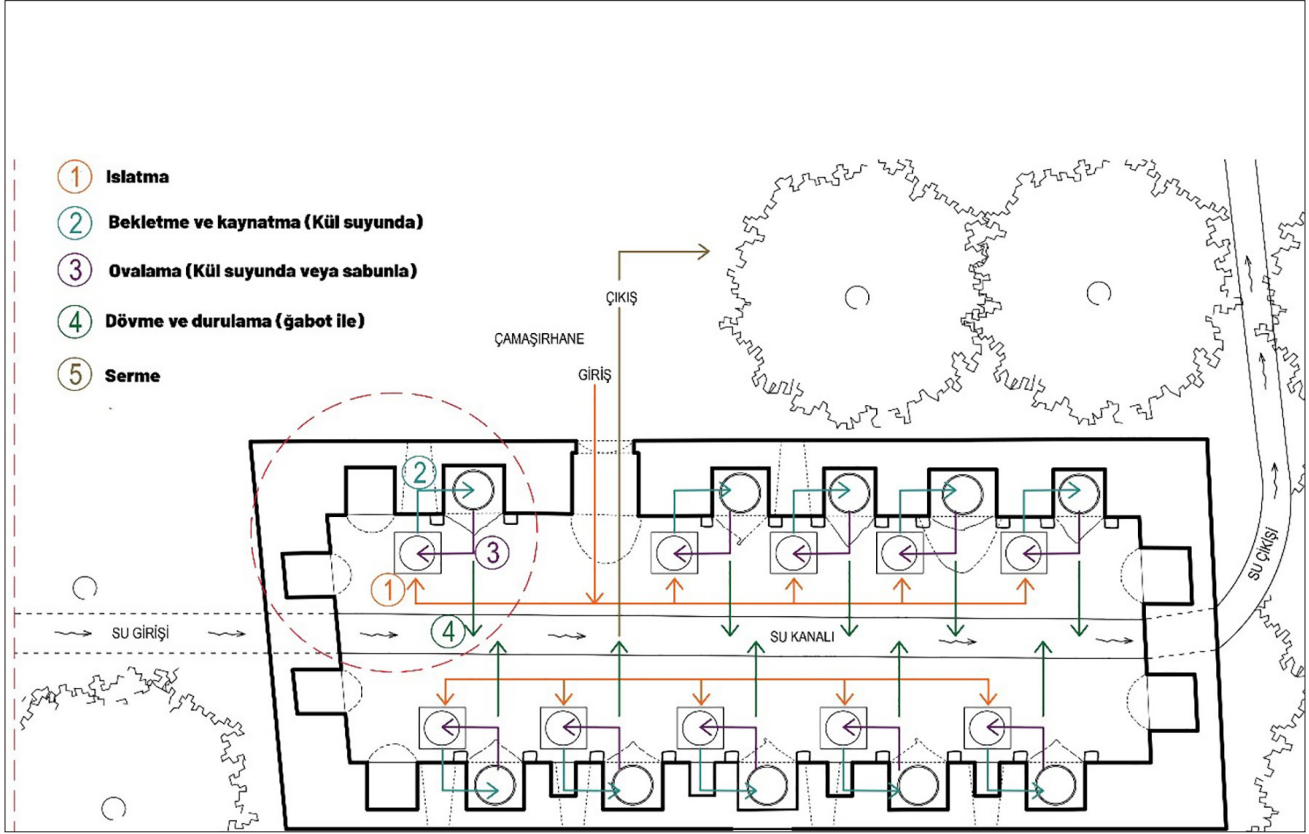

Şekil 1. Savur yerleşimi ve çamaşırhanelerin yer aldığı vadiler / Savur settlement and the valleys where the laundries are located (Doğru, 2019; URL-1).

Bekin'in (2009) çalışmasından Savur'un önemli şahsiyetlerinden Hacı Abdullah Beyzade'nin 1818'de doğup 1881 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir. Buna bağlı olarak, çamaşırhane yapılarının da geç 19. yy ile erken 20. yy tarihleri aralığında inşa edilmiş oldukları düşünülebilir.

Savur'da yerel halkla gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmalarından edinilen bilgilere göre, çamaşır yıkayan kadınlar haftanın belirli günlerinde genellikle sabahın erken saatlerinde yıkanacak çamaşırlarını toplayıp, kazanlarını kollarına takıp çamaşırhaneye gitmektedirler. Herkesin mahallesine göre gideceği çamaşırhane bellidir. Hatta neredeyse oturacağı taş ve kazanını kaynatacağı ocak bile aynıdır. Bu nedenle bazen kazanlar orda bırakılabilirdi. Herkes ocağının başına oturduktan sonra ocağın yanında yer alan delikli taş üzerine çamaşırları renkli, koyu ve açık olmak üzere sırayla dizlerlerdi. Bu taş ortası oyuk olduğundan çamaşırları ayırmanın yanı sıra leğen olarak da kullanılırdı böylece çamaşırları dizme, suda bekletme ve yıkama işlemleri bu taşta yapılabilirdi ayrıca gerektiğinde bu taş üzerinde *ğabot* denilen çamaşır dövme tahtasıyla çamaşırların içindeki kiri atılırdı. Ocakların üzerinde kaynayan kazanlara atılan çamaşırlar, kül suyu ile kaynatılırdı. Sabun gibi temizlik malzemelerinin nadir bulunduğu veya olmadığı bu dönemde, genellikle meşe ağacının külleri temizlik amacıyla kullanılırdı ve çamaşırhanede daima kül suyu bulunurdu. Suda ısıtılıp bekletilen külün suyu süzildükten sonra çamaşırların yıkanmasında kullanılırdı. Kül suyunda bekletilip kaynatılan çamaşırlar yeniden leğen olarak kullanılan taşların üzerine alınarak yıkanır ve çamaşır dövme tahtasıyla (*ğabot*) dövülürdü. Son aşamada çamaşırhanenin içinden geçen temiz su arkında durulanan çamaşırlar, havalar güzel olursa çamaşırhanenin etrafında yer alan çalılar üzerine serilir, biraz kuruduktan sonra toplanıp eve götürülürdü; aksi durumda yıkanan çamaşırlar evde kurutulurdu (Şek. 2).

Belirli günlerde kadın ve çocukları bir araya toplayan çamaşırhaneler, aynı zamanda sosyal anlamda bir araya gelinen önemli mekanlar olmuştur. Temizleme ihtiyacını gidermenin yanı sıra, yerel halkın faydalandığı ortak kullanım alanları sunmakta ve bu işlevleriyle sosyal değere sahiptirler. Öte yandan, kullanılan araç ve gereçler, çamaşırhanelerde geçen olaylar, birlikte yaşanan zamana ait hatıralar, tekrarlanan ritüeller ve benzeri folklorik unsurlar, çamaşırhanelerin somut olmayan kültürel miras değerlerini güçlü kılmaktadır. Temizlik, yardımlaşma, sohbet etme ve eğlence gibi konuların yanı sıra sevgili buluşmaları ve gelin hamamı olarak kullanılan çamaşırhanelerde uygulanmış ve bugün kesintiye uğramış pek çok gelenek, yapılarla ilgili gerçekleştirilecek koruma çalışmalarının içinde yerini almalı ve bütüncül yaklaşımın bir parçası olmalıdır.

Şekil 2. Savur Merkez Aynül Meydan Çamaşırhanesi akış şeması (Çizim. Doğru, 2020). / Flow chart of Aynül Meydan Laundry in Savur district (Drawing by Doğru, 2020).

Çamaşırhanelerin Mekânsal Özellikleri

Su tesisatının evlerde yer almadığı dönemlerde, genellikle bölgede yaşayan Savur'un ileri gelen beyleri tarafından, Savur deresi yakınlarına ya da yeraltı kaynak sularının bulunduğu noktalarda kamusal veya özel olarak inşa edilen çamaşırhane yapıları; temel olarak paralel duvarlar üzerine sırayla yerleştirilmiş suyun ısıtıldığı ocaklar; ocaklar arasına malzemelerin konulduğu nişler; ocak önlerinde dövme taşları³ ve mekanın ortasından geçen üstü açık su kanallarından oluşmaktadır. Ayrıca, elektriğin olmadığı dönemde inşa edilen çamaşırhaneleri aydınlatma amacıyla kullanılan mum veya gaz lambalarının yerleştirildiği taşlara veya bunlar için özel nişlere de rastlanmaktadır.

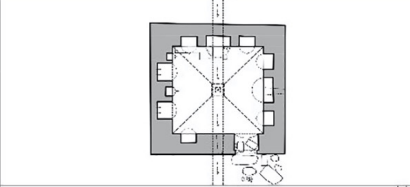

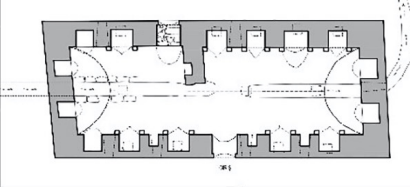

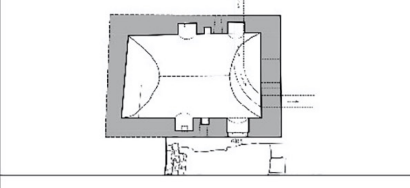

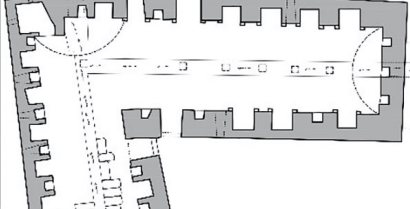

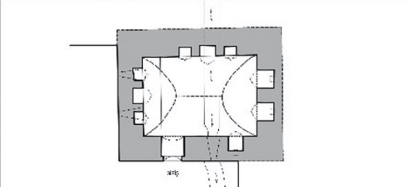

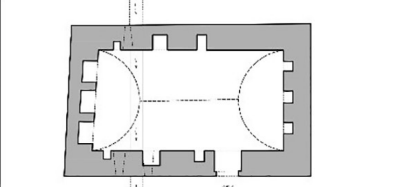

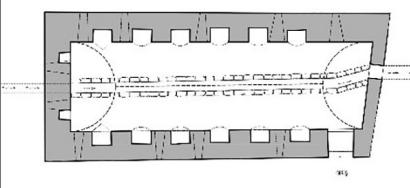

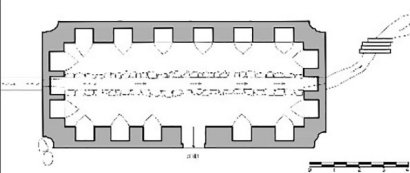

Çamaşırhanler, kare, dikdörtgen veya L plan şemalarına sahiptir. Kamusal çamaşırhaneler genellikle bir mahallenin tümüne hizmet verdiği için büyük hacimli ve dikdörtgen planlıyken, aileler için inşa edilmiş özel çamaşırhaneler daha küçük boyutlu olup kareye yakın plan geometrisi sergilemektedir. Savur çamaşırhanelerinin içinde mekânsal anlamda en büyük olan Aynül Kasre (Hacı Abdullah Bey) Çamaşırhanesi L plan şemasına sahiptir.

3 Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen alan çalışmasında çamaşırların yıkıldığı veya üzerinde dövüldüğü bu tip taşlar yerinde tespit edilememiştir.

Genellikle yıkama fonksiyonunun karşılıklı duvarlar üzerinde çözüldüğü çamaşırhane yapılarında ocak, niş ve su kanallarının yerleşimi su ısıtma, yıkama ve durulama işlevlerini yerine getirecek şekilde tasarlanmıştır. Buna bağlı olarak, umuma açık olan çamaşırhanelerin ocak ve niş sayısının özel çamaşırhanelere göre daha fazla olduğu görülür (Lev. 1).

Suya ulaşım açısından değerlendirildiğinde iki farklı tipte çamaşırhane vardır. Bunlardan biri, Savur çayı veya kolları üzerinde inşa edilenler (Aynül Kasre (Hacı Abdullah Bey) Çamaşırhanesi, Necmettin Kaya Çamaşırhanesi, Hamza Ağa Çamaşırhanesi, Savur Başkavak (Ahmedi Köyü Çamaşırhanesi), diğeri ise kaynak suyunu mekanın içine alan (Ömer Bey Çamaşırhanesi, Aynül Meydan Çamaşırhanesi, Mehmet Tefik Çamaşırhanesi, Savur Sürgücü (Awina) Köyü Şerife Hanım Çamaşırhanesi) çamaşırhanelerdir.

Çamaşırhane yapıları, düzgün kesme taş ve moloz taş kullanılarak inşa edilmiş, tek katlı küçük ölçekli yığma yapılardır. Üst örtü sisteminin tonozla geçildiği yapılar, düz toprak damla örtülüdür. Cepheler herhangi bir süsleme elemanını barındırmayacak şekilde oldukça sadedir. Tek mekandan oluşan yapılarda tercih edilen kemerli kapı formları ve düz atkılı mazgal pencereler doğramasız tasarlanmıştır.

Tanım	Ada/Parsel	Genel Görünüm	Plan Şeması	İç Mekan
Omer Bey Çamaşırhanesi kullanımı bakımından özel bir çamaşırhane olup, kare plan geometrisine sahiptir.	Savur/Merkez 302 Ada 14 Parsel			
Aynül Meydan Çamaşırhanesi kullanımı bakımından kamusal bir çamaşırhane olup, dikdörtgen plan geometrisine sahiptir.	Savur/Merkez 302 Ada 17 Parsel			
Mehmet Tevfik Çamaşırhanesi kullanımı bakımından özel bir çamaşırhane olup, dikdörtgen plan geometrisine sahiptir.	Savur/Merkez 253 Ada 6 Parsel			
Aynül Kasre (Hacı Abdullah Bey) Çamaşırhanesi kullanımı bakımından kamusal bir çamaşırhane olup, L plan geometrisine sahiptir.	Savur/Merkez 140 Ada 24 Parsel			
Necmettin Kaya Çamaşırhanesi kullanımı bakımından özel bir çamaşırhane olup, dikdörtgen plan geometrisine sahiptir.	Savur/Merkez 144 Ada 7 Parsel			
Tanım	Ada/Parsel	Genel Görünüm	Plan Şeması	İç Mekan
Hamza Ağa Çamaşırhanesi kullanımı bakımından özel bir çamaşırhane olup, dikdörtgen plan geometrisine sahiptir.	Savur/Merkez 160 Ada 6 Parsel			
Başkavak (Ahmedi) Köyü Çamaşırhanesi kullanımı bakımından kamusal bir çamaşırhane olup, dikdörtgen plan geometrisine sahiptir.	Savur/ Başkavak Köyü 174 Ada 2 Parsel			
Sürgücü (Awina) Köyü Şerife Hanım Çamaşırhanesi kullanımı bakımından kamusal bir çamaşırhane olup, dikdörtgen plan geometrisine sahiptir.	Savur/ Sürgücü Köyü 304 Ada 12 Parsel			

Levha 1. Savur çamaşırhaneleri. / Savur laundries (Doğru, 2022).

Savur'daki tüm çamaşırhaneler yörede kullanılan sarı kalker taş ve geleneksel in-kara harcıyla yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir. Yapıların duvar örgüsünde ağırlıklı olarak kaba yonu taş malzeme kullanılmıştır.

Ancak yapıların dört köşesinin duvar örgülerinde; pencere, kapı, ocak ve nişlerde ince yonu düzgün kesme taş görülmektedir. Duvarların iç kısımları ve temellerde moloz taş kullanılmıştır. Duvar kalınlıkları, 0.80-1.20 m; kesme taş yükseklikleri ise 21-25 cm arasında değişir. İç mekanda ve cephelerde duvarlar sıvasız; tonoz yüzeyleri sıvalıdır. Döşemede kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır. Ocaklarda ve nişlerde farklı kemer çeşitlerinin (basık, sivri, yuvarlak, kaş) kullanıldığı görülür. Ocak derinlikleri 45 ile 75 cm; niş derinlikleri ise 30 ile 70 cm arasında değişmektedir. Ortadan geçen üstü açık su arkının genişliği ise 50 ile 75 cm arasında çeşitlenir.

Savur Çamaşırhanelerinde Tespit Edilen Koruma Sorunları

Kentleşme baskılarına dayalı sosyo-ekonomik değişimler, diğer küçük ölçekli tarihi yerleşimlerde olduğu gibi Savur'un geleneksel dokusunu da zaman içinde olumsuz etkilemiştir. Çamaşırhane yapıları, çamaşır yıkama işlevinin son bulmasıyla terkedilmiş ve buna bağlı çeşitli koruma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Savur'da bulunan sekiz çamaşırhaneden yalnızca üçü tescil edilerek devletin koruması altına alınmıştır.

Çamaşırhanelerin tamamı, Savur için hazırlanan koruma amaçlı imar planında belirlenen kentsel sit sınırları dışında yer almaktadır. Dolayısıyla, yapıların çoğunun yasal olarak koruma altında olmadıkları söylenebilir (Foto. 4).

Çamaşırhanelerin genelinde gözlemlenen sorunları çevresel ve yapısal/ malzeme temelli olmak üzere iki kategoride toplamak mümkündür.

Çevresel sorunlar:

- Geleneksel yıkama kültürünün sona ermesiyle yapıların terkedilmesi ve yeni verilecek işlevin özgün işlevle çelişmesi.
- Atmosferik olayların etkisiyle kagir strüktürün ve toprak damların yıpranması ve bazı yerlerde çökmesi sonucu halkın özgün olmayan malzeme ile yaptığı onarımlar.
- Yapıların ortasından geçen su arklarının bakımsızlık yüzünden tahrip olması; tahrip olmuş arklardan kontrolsüz akan suyun yapılarda rutubete meydan vermesi, taş yüzeylerde tahribat ve yosunlaşma.

- Özgün kullanımlarında kapısız olan çamaşırhanelerin yanlış kullanımlar sonucu içi ve çevresinde moloz yığınlarının birikmesi; sahipsiz kalan yapılara hayvanların girmesi.

Yapısal ve malzeme temelli sorunlar:

Savur çamaşırhanelerinin kagir strüktürünü oluşturan malzemeler, duvarlar ve tonozlar için ince yonu kesme taş, kaba yonu kesme taş⁴, moloz taş ile toprak, in-kara ve kireç esaslı harçlardır. Alandaki gözlemlerde:

- Taş malzemede hasarlar; derz boşalmaları, çatlaklar, parça eksilmeleri, yüzey kirliliği ve aşınması, yerinden oynamış parçalar,
- Toprak damların bakımsız kalması sonucu çökme, bitkilenme. Yanlış müdahaleler kapsamında toprak damların üstünün çimento esaslı şap ile kaplanması.
- Harç ve sıvalarda bozulmalar ve yüzey kirliliği tespit edilmiştir. Ayrıca;
- Taş veya ahşap çörtlenlerden günümüze ulaşan örneğe rastlanmamıştır.

Fotoğraf 4. Çamaşırhanelerde görülen koruma sorunlarına örnekler / Examples of conservation issues typical for historic laundries (Doğru, 2020).

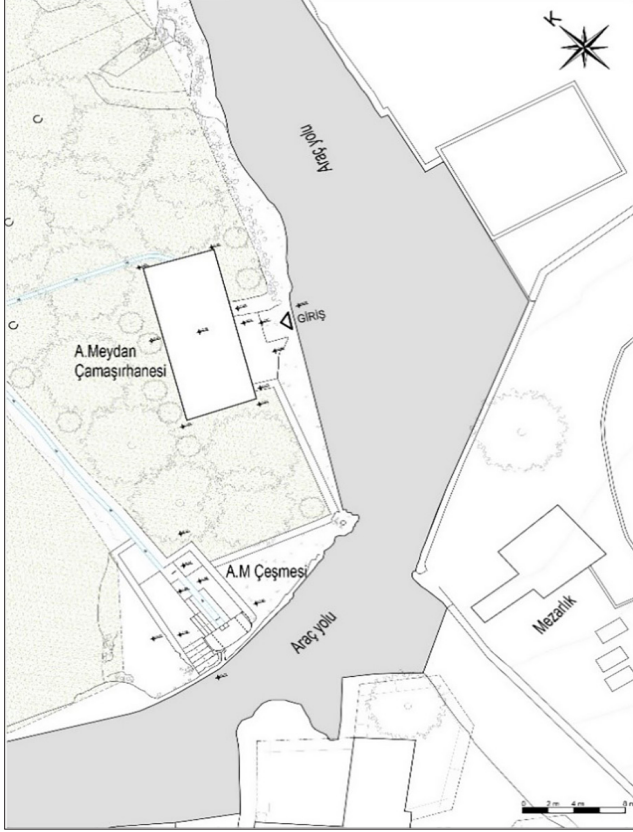
SAVUR AYNÜL MEYDAN ÇAMAŞIRHANESİ

Bu çalışmada ele alınan Aynül Meydan Çamaşırhanesi, Savur'daki geleneksel çamaşır yıkama kültürüne tanıklık etmiş sekiz çamaşırhane yapısından biridir.

⁴ Kaba yonu kesme taş malzemeye beden duvarları ve tonozlarda rastlanmaktadır. İnce yonu kesme taş, yapıların köşelerindeki örgülerde, pencere ve kapı etrafında ve iç mekânlarda tonoz başlangıç seviyesine kadar olan duvar örgüsünde kullanılmıştır. Moloz taş, duvarların görünmeyen iç kısımları ve temellerde kullanılmıştır.

İnşa kitabesi bulunmayan yapıyla ilgili alanda gerçekleştirilen sözlü görüşmeler ve Yıldız (2003 ve 2008)'in çalışmalarının ışığında; yapının 19. yüzyılın ikinci yarısında Hacı Abdullah Bey tarafından Savur halkının kullanımına yönelik yaptırılmış olduğu düşünülmektedir. Aynül Meydan mevkiinde yer alan çamaşırhane ve

bitişigindeki çeşmesi adlarını buldukları meydandan almışlardır. Savur'un Kentsel Sit alanı sınırları dışında bulunan çamaşırhane yapısı, Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 26.06.2007 tarih ve 442 sayılı kurul kararıyla 2. grup yapı olarak tescil edilerek korunması gerekli kültür varlığı statüsü kazanmıştır (Şek. 3, Foto. 5).

Mekansal ve İşlevsel Özellikler:

Aynül Meydan Çamaşırhanesi; Savur İlçesi, Evren (Seydin) Mahallesi'nde 302 nolu ada ve 17 no'lu parselde konumlanan yapının güneyinde Sitti Legliye Türbesi ve mezarlığı, batısında ise Aynül Meydan Çeşmesi yer almaktadır. Yapının kuzeydoğu yönünde, geçmişte özel kullanım için inşa ettirilmiş olan Ömer Bey Çamaşırhanesi bulunur. Savur Çayı'na nispeten uzak olan Aynül Meydan Çamaşırhanesi ve bitişik parselinde yer alan çeşme su ihtiyacını günümüzde de aktif olan bir yeraltı su kaynağından almaktadırlar.

Dikdörtgen plan şemasına sahip çamaşırhane, diğer çamaşırhane yapıları gibi tek katlıdır. Kavak ağaçları arasında köşe parselde yer alan yapıya geçmişte iki giriş bulunmaktadır. Girişlerden biri yol kotundan 1 m. aşağıda güneydoğu cephesinde bulunan basık kemerli bir kapıdan; diğeri ise, kuzeybatı cephesinde sonradan moloz taşlarla kapatılan basık kemerli bir diğer kapıdan sağlanmaktadır (Şek. 4).

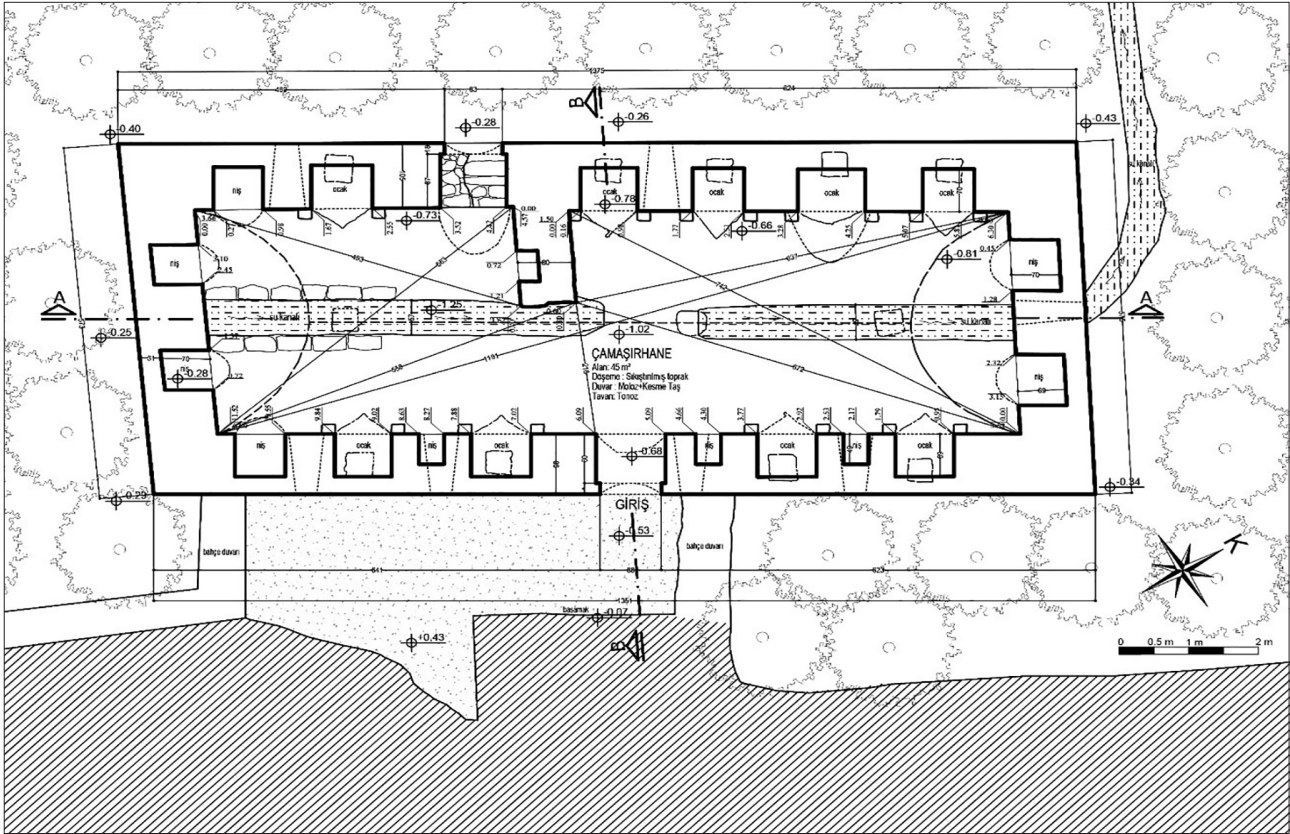
Tek mekandan oluşan ve yaklaşık 45 m² alana sahip çamaşırhane; merkezde yapıyı enine kesen bir su kanalı, kanalın iki yanında bulunan meyilli yıkama zeminleri, kanala paralel karşılıklı duvarlar arasında suyun ısıtıldığı ocaklar ve ocakların her iki yanında yer alan mum veya gaz lambalarının yerleştirildiği taşlar ve diğer malzemelerin yerleştirilebileceği nişlerle çamaşır yıkama işlevine hizmet eder nitelikte planlanmıştır. Paralel iki duvar üzerinde sıralanan ocaklar ve ortadan geçen su arkıyla çamaşırhane; su ısıtma, yıkama ve durulama işlevlerini mekânın tümüne yaymaktadır. Kazanların sığabileceği ebatlarda yapılan ocaklar; ocak yanlarında mumların konduğu taşlar; diğer yıkama malzemelerinin yerleştirildiği küçük nişler ve su kanalı gibi elemanlar, çamaşırhane yapı tipine özgü mimari elemanlardır. Umuma açık olan bu çamaşırhane yapısı, Savur halkının geneline hizmet verdiği için özel olan çamaşırhanelerden daha büyüktür. Buna bağlı olarak da ocak ve niş sayısı daha fazladır (Foto. 6).

Yapının güneydoğu duvarında dört adet sivri kemerli ocak, ocakların arasına yerleştirilmiş üç adet düz atkılı ve bir adet yuvarlak kemerli niş ve basık kemerli bir kapı yer almaktadır (Şek. 6).

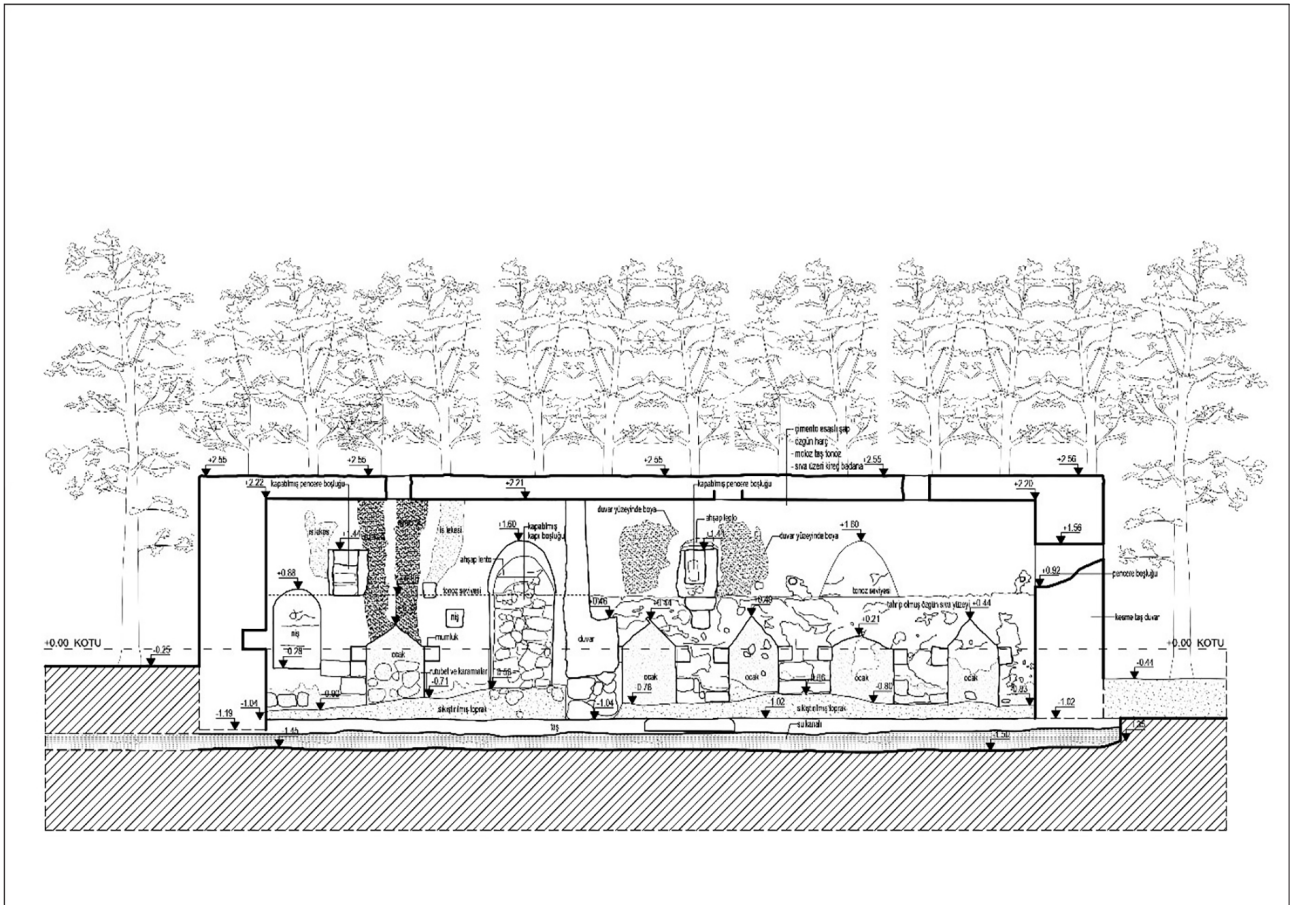

Şekil 3, Fotoğraf 5. Aynül Meydan Çamaşırhanesi ve çeşmesi (Çizim ve foto. Doğru, 2020) / *Aynül Meydan Laundry and its fountain* (Drawing and photo. Doğru, 2020).

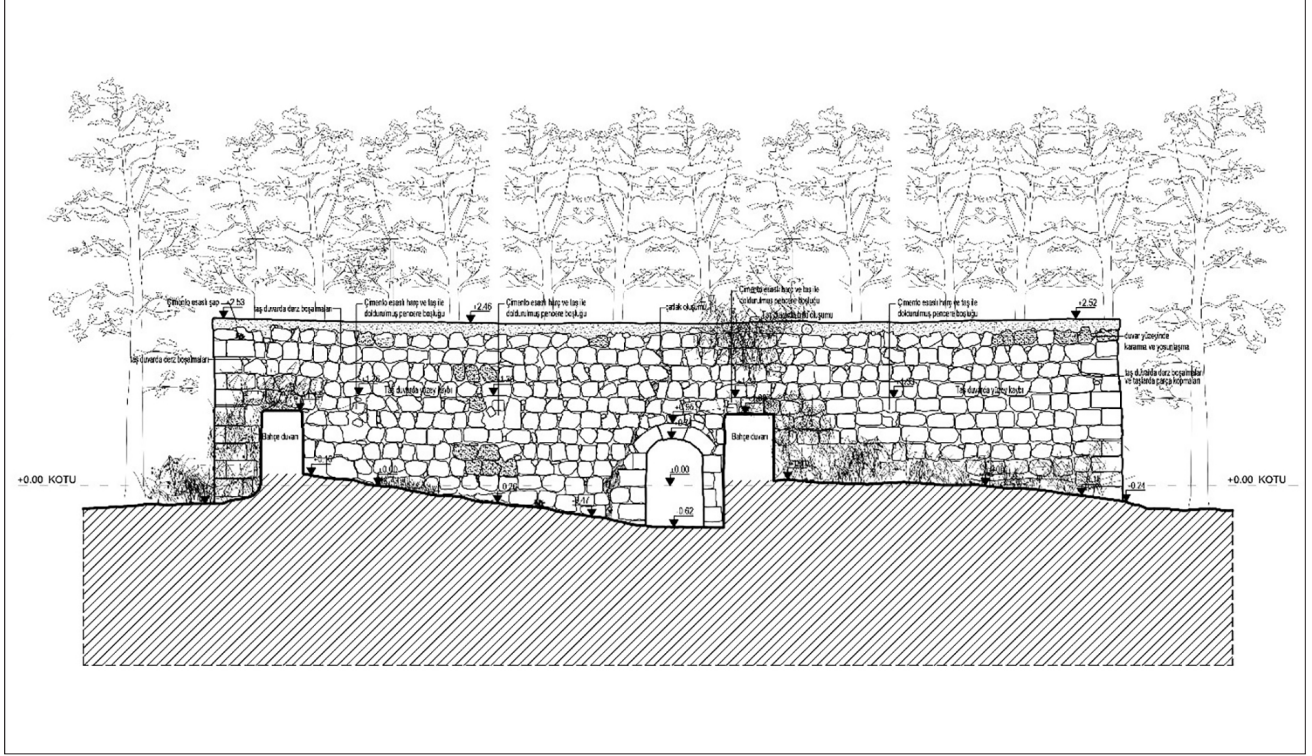
GELENEKSEL YIKAMA KÜLTÜRÜNE TANIKLIK EDEN BİR YAPI: MARDİN-SAVUR AYNÜL MEYDAN ÇAMAŞIRHANESİ

Şekil 4. Aynül Meydan Çamaşırhanesi röleve planı / The survey plan of Aynül Meydan Laundry (Doğru, 2019).

Şekil 5. Aynül Meydan Çamaşırhanesi A-A kesiti röleve çizimi / A-A section survey drawing of Aynül Meydan Laundry (Doğru, 2019).

Şekil 6. Aynül Meydan Çamaşırhanesi güneydoğu cephesi rölovesi / Survey drawing of the southeast facade of Aynül Meydan Laundry (Doğru, 2019).

Kuzeydoğu ve güneybatı duvar düzeni benzer olup yuvarlak kemerli ikişer adet niş bulunmaktadır. Kuzeybatı duvarında ise; günümüzde moloz taşlarla kapatılmış basık kemerli giriş kapısının yanı sıra dört adet sivri kemerli ve bir adet basık kemerli ocak ve bir adet yuvarlak kemerli niş yer almaktadır (Şek. 5). Yapıda havalandırma ve ışık almayı sağlayan tonoz başlangıç seviyesinde açılan toplam yedi mazgal pencere boşluğu ve üç tepe penceresi mevcuttur. Cephele herhangi bir süsleme elemanını barındırmayacak şekilde oldukça sade düşünülmüştür.

Fotoğraf 6. Aynül Meydan Çamaşırhanesi iç mekanından görüntüler / Images from the interior of Aynül Meydan Laundry (Doğru, 2019).

Fotoğraf 7. Aynül Meydan Çamaşırhanesi kısmen yıkılmış ara duvarı / *The partially destroyed partition wall of Aynül Meydan Laundry* (Doğru, 2019).

Restitüsyon verileri değerlendirildiğinde çamaşırhaneyi ana yol ve çeşmeden ayıran bahçe duvarları, değişen mülkiyet durumuyla ilişkili olarak sonradan eklenmiş olduğu düşünülmüştür (Şek. 3, Foto. 5). Yapının ortasında kısmen yıkık bulunan bölücü duvar ise, kadın ve erkek kullanımları için mekanın iki farklı bölüme ayrılmasının sözkonusu olduğu geç dönemde yapıya eklenmiştir (Foto. 7, Şek. 7).

Çamaşırhane yapısı kaba yonu ve ince yonu kesme taş, moloz taş ve duvar örgüsünde geleneksel kireç esaslı inکارa harç kullanılarak yığma yapıım tekniğiyle inşa edilmiştir. İç mekanda ve cephelerde duvarlar sıvasız; tonoz yüzeyleri sıvalıdır.

Üst örtü sisteminin tonozla geçildiği yapı geçmişte yörede kullanılan sistemde toprak dam ile örtülü olmalıdır. Döşemede düzgün kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır.

Koruma sorunları:

Çamaşır yıkama ve banyo yapma işlevlerinin evlerde yapılmaya başlanmasıyla yapı, zaman içinde terk edilmiştir. Herhangi bir onarım geçirmemiş olan ve işlevini yitiren yapı; uzun süre boş kalması, uygun olmayan kullanımlara maruz kalması, bakımsızlık, yanlış müdahaleler ve doğal koşullar gibi etkenlerden dolayı tahrip olmuştur.

Şekil 7. Aynül Meydan Çamaşırhanesi restitüsyon planı / *Reconstruction drawing of the plan of Aynül Meydan Laundry* (Doğru, 2019).

- Özgün kullanımında kapısız olan yapının içinde ve çevresinde zamanla moloz yığınlarının birikmesiyle özgün döşeme taşları ve su arkı tahrip olmuştur. Güneydoğu cephesinde yer alan yolun kotunun zamanla yükselmesi ve yapıya taşınan moloz yığınları erişimi zorlaştırmaktadır.
- Tahrip olan su arkından kontrolsüz akan suyun zeminden kapilarite yoluyla yükselmesi, buna ek olarak tepe pencereleri, bacalar ve kapıdan içeri akan yağmur suları; ocak, niş ve duvarların su çekmesine sebep olmuştur. Yapının içinde oluşan rutubet, kirlenme ve yosunlaşmalar özgün duvar yüzeyinde bozulmalara yol açmıştır.
- Yapıda oluşan su-nem sorunuyla beraber atmosferik etkiler, zamanla cephelerde derz boşalmaları, yüzey kaybı, parça eksilmeleri ve çatlaklar gibi yapısal bozuklukları; bunun yanı sıra kararma, yosunlaşma ve bitkilenme gibi biyolojik oluşumları meydana getirmiştir.
- Yapının özgün hali toprak dam iken, zamanla toprak dam üstünün çimento esaslı şap ile kaplanması, yapıda yer alan mazgal pencerelerin çoğunun ve yapının kuzeybatı cephesindeki kapının çimento esaslı harç ve moloz taşlarla kapatılması ve bazı cephelerde çimento karışımı harç ile derz doldurma ve çatlak onarımı gibi yanlış müdahaleler yapının özgün niteliğini bozmaktadır. Ayrıca yapının özgününde yer alan çörlen ve baca gibi mimari elemanlar günümüze ulaşamamıştır.
- Bir dönem iki farklı bölüme ayrılmak istenen yapıya, içerden bir duvar eklenmiştir. Böylece iki ayrı mekana girişi sağlamak için yapının güneydoğu cephesinde yer alan bir ocak bozularak basık kemerli kapıya dönüştürülmüştür. Aradaki bölücü duvar günümüzde kısmen yıkılmıştır; çamaşırhanenin asıl girişi olduğu düşünülen kuzeybatı cephesindeki basık kemerli kapı ise çimento esaslı harç ve moloz taşlarla kapatılmıştır. Güneydoğu cephesine sonradan değişen mülkiyet durumuyla ilişkili olarak uyumsuz bahçe duvarları eklenmiştir. Bu uygulamaların tümü özgün mekan kurgusuna zarar vermiştir.
- Duvar yüzeyinde görülen yağlı boya uygulamaları ve yazılar, yapının içinde ve dışında ateş yakmak, çöp atmak gibi yanlış kullanımlar gözlemlenmiştir.

Koruma önerileri:

Aynül Meydan Çamaşırhanesi için hazırlanacak bir koruma projesinin önceliği çağdaş koruma ilkeleri çerçevesinde uygun müdahale yöntemleri ile yapının mevcut hasarlarının giderilmesi ve sonrasında koruma/

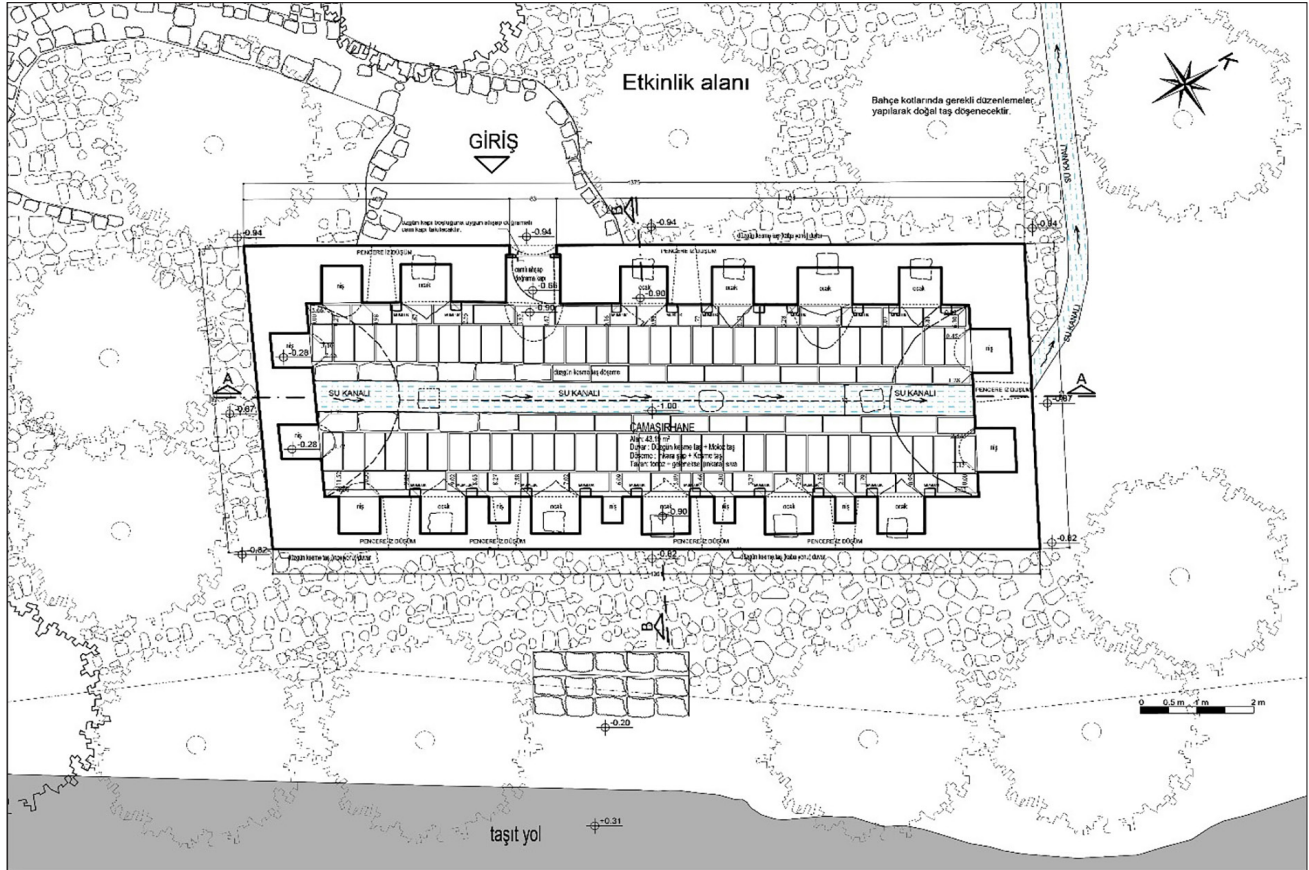
kullanım dengesi göz önünde tutularak yeniden işlevlendirilerek gelecek nesillere aktarılması olmalıdır. Bu bağlamda, yapının geleceğe aktarılması amacıyla işlevsel ve yapısal bazı öneriler geliştirilebilir (Şek. 8, 9, 10).

Yapının yeniden çamaşırhane işlevinde kullanılması bugün artık mümkün değildir. Öte yandan, Savur'da devam eden birçok geleneksel üretim (salça, pekmez, cevizli sucuk, konserve yapımı ve zeytin kırımı gibi gıdaya yönelik mevsimsel hazırlıklar) çamaşırhane gibi temiz bir su arkının bulunduğu ve ateşin kontrollü olarak kullanılabileceği bir mekana ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda Belediyenin denetiminde bu yapılar Savur yerel halkının kullanımına tahsis edilerek geleneksel üretimin yapıldığı yerler olarak kullanılabilir. Halkın belirli aralıklarla bu mekanlarda bir araya gelmesi yere ait oluşacak aidiyeti de pekiştirecektir. Söz konusu kapsam daha da genişletilebilir. Çamaşırhaneler, geleneksel üretimin yanı sıra, gerekli aydınlatmanın sağlanması durumunda el sanatlarına yönelik üretimlerin veya dönemsel etkinliklerin yapıldığı mekanlar olarak da kullanılabilir.

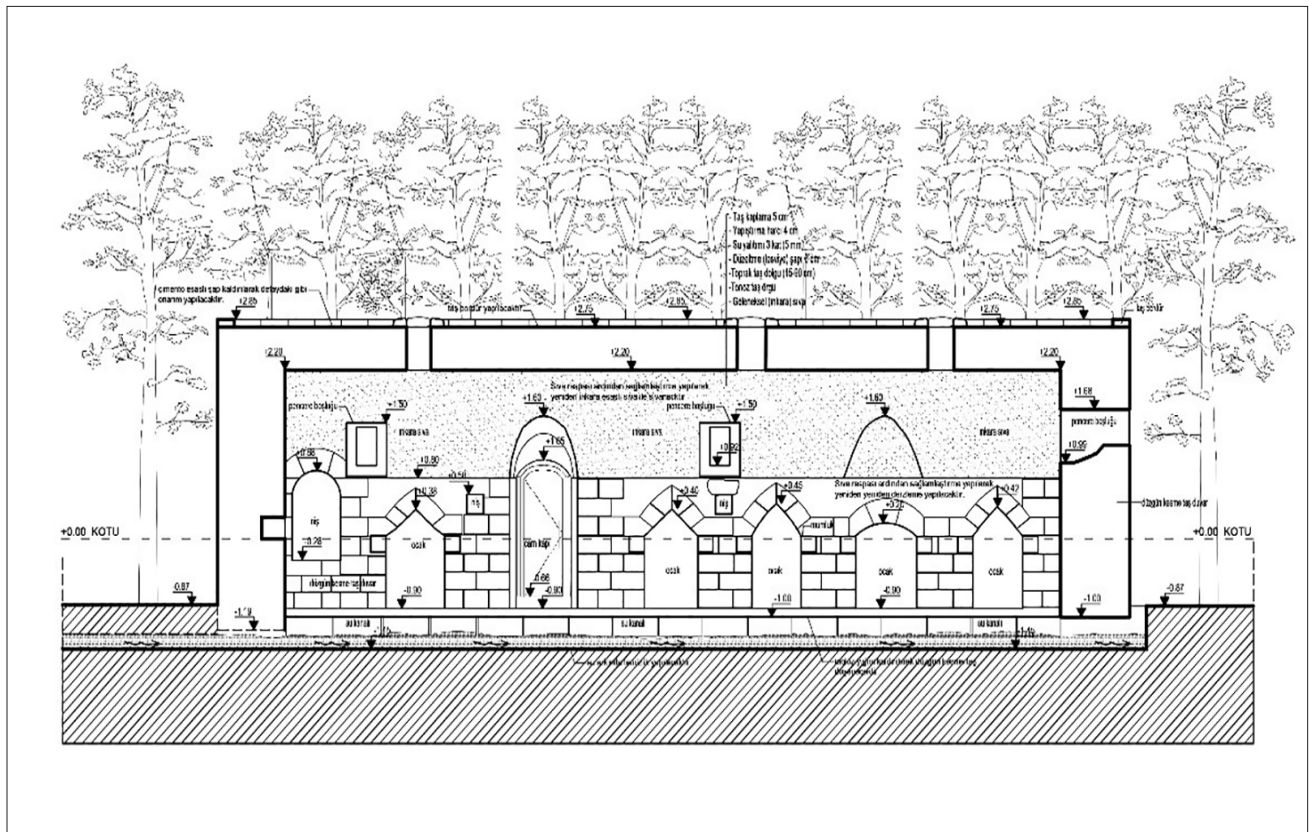
Aynül Meydan Çamaşırhanesi'nin yapısal sorunlarına yönelik önerilen müdahale önerileri ise şu şekilde kategorize edilebilir:

- Çamaşırhane yapısının çevresinde ve içinde biriken moloz yığınları temizlenerek, özgün döşemede mevcutta kalan taşlar korunmalıdır. Zemin döşemesinin eksik yerlerinde benzer boyutta düzgün kesme sert kalker taşı kullanılarak tamamlanmalıdır.
- Su yapıları olarak çamaşırhanelerde görülen nem kaynaklı sorunlar giderilmelidir. Zeminden kaynaklı su sorunları için yapının ortasından geçen su arkı özgün malzemesiyle onarılmalı; bu sırada gerekli noktalarda yalıtım uygulanmalıdır.
- Zamanla değişen mülkiyet durumundan kaynaklı olarak örülmüş bahçe duvarları yapıya zarar vermeden kaldırılmalıdır.
- Yapının özgün planının anlaşılması için yapı içinde sonradan örülen duvarlar yapıya zarar vermeden kaldırılarak bu kısımlarda sağlamlaştırma yapılmalıdır. Güneydoğu cephesinde sonradan açılan kapı kapatılarak özgünündeki gibi yerleşen ocak ve niş yeniden yapılmalıdır. Çimento esaslı harç ve moloz taşlarla kapatılan özgün kapı ve pencere boşluklarındaki dolgular tekniğine uygun açılmalıdır.
- İç mekanlarda duvar yüzeylerinde yer alan özgün olmayan çimento esaslı sıvalar raspa edilerek ayıklanmalıdır. Tespit edilen çatlaklar enjeksiyon ile inکارa esaslı (taş tozu - kireç karışımı) harç ile sağlamlaştırılmalıdır.

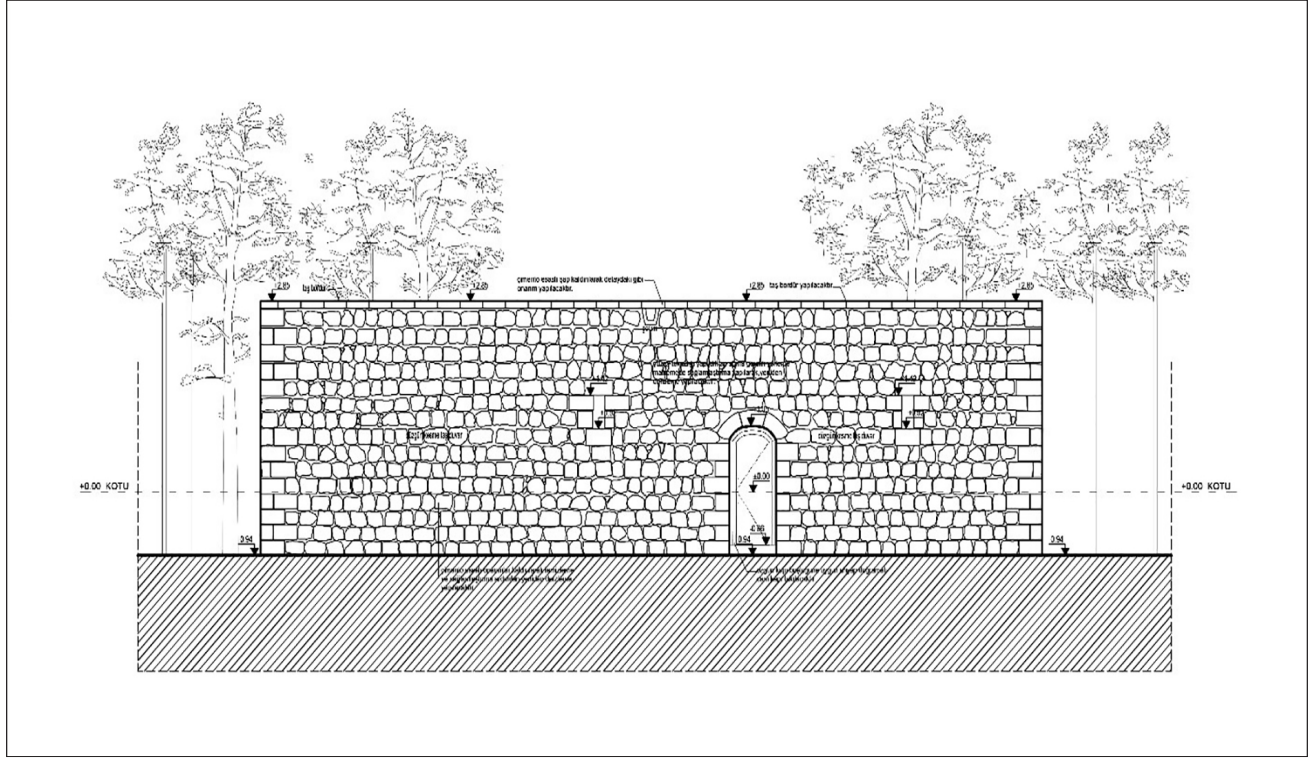
GELENEKSEL YIKAMA KÜLTÜRÜNE TANIKLIK EDEN BİR YAPI: MARDİN-SAVUR AYNÜL MEYDAN ÇAMAŞIRHANESİ

Şekil 8. Aynül Meydan Çamaşırhanesi için restorasyon önerisi / Restoration proposal for Aynül Meydan Laundry (Doğru, 2019).

Şekil 9. Aynül Meydan Çamaşırhanesi A-A kesiti restorasyon önerisi / Restoration proposal for the A-A section of Aynül Meydan Laundry (Doğru, 2019).

Şekil 10. Aynül Meydan Çamaşırhanesi kuzeybatı cephesi restorasyon önerisi / *Restoration proposal for Aynül Meydan Laundry northwest facade* (Doğru, 2019).

Taş malzemede sağlamlaştırma yapılarak derzler yeniden yapılmalı, tonoz yüzeyi özgününde olduğu gibi inکارا esaslı (taş tozu - kireç karışımı) sıva ile yeniden sıvanmalıdır.

- Geleneksel yapının tüm dış duvarlarında atmosferik koşullardan kaynaklanan özgün duvar yüzeylerindeki taş bozulmaları ve harç erozyonları uygun müdahale yöntemleri ile sağlamlaştırılmalıdır. Çimento esaslı sıvalar raspa edilerek ortaya çıkan dokuda sorunlu görülen yüzeyler düzgün kesme taş ile tamamlanmalıdır. Bu çalışmadan sonra duvarlarda temizlenen yüzeylerde boşalan derzler ve tespit edilen çatlaklar inکارa esaslı (taş tozu - kireç karışımı) harç ile onarılmalıdır.
- Duvar yapısında bozulmaya yol açan bir diğer etken olan bitki oluşumlarını engellemek için bitki kökleri kurutularak yüzeyden uzaklaştırılmalıdır.
- Dam yüzeyindeki çimento esaslı şap tabakası kaldırıldıktan sonra duvara verdiği zararlar tespit edilerek, geleneksel yapılarda görülen toprak veya düzgün kesme taş malzeme ile geleneksel detaya uygun olarak üst örtü yeniden yapılmalıdır. Çamaşırhanelerin tamamında özgün örneği kalmayan çörtten ve baca gibi eksik elemanlar için kentsel sitin geleneksel yapı teknikleri ve mimari karakterlerine bakılarak dam detayında gerekli görülen yerlere geleneksel yapıya uygun taş malzemeden yeniden üretilmelidir.

- Doğramasız planlanmış yapının ısınma ve güvenlik sorunlarını gidermek amacıyla özgün kapı ve pencere boşluklarına doğrama takılmalıdır.
- Yeni işlev gereği parselde seçilecek uygun bir yere istenildiğinde sökülebilir wc birimi eklenmelidir. Bir dönem yıkanan çamaşırların asılması kurtulması için kullanılan çamaşırhane ve çeşme arasında kalan, kavak ağaçlarının yer aldığı bahçe; geleneksel ürünlerin üretimi ve teşhiri için yeniden düzenlenmelidir. Ayrıca burası dönemsel etkinliklerin yapıldığı ve ürünlerin sergilenip satıldığı bir alan olarak da kullanıma girebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mardin'in Savur ilçesi kırsalında yer alan çamaşırhaneler günümüzde kültür tarihimize tanıklık ediyor olmaları ve kullanım değerleri ile korunması gerekli kültür varlığı niteliği kazanmışlardır. Döneminin çamaşır yıkama kültürüne tanıklık etmiş ve bölge halkı için anı değeri taşıyan çamaşırhane yapıları, kırsal peyzajın önemli bileşenleri olarak doğal ve kültürel çevresiyle birlikte bir bütünlük oluşturmaktadırlar. Kullanımlarının sona ermesiyle birlikte aslında toplumun kolektif belleğinde halen yeri olan yapıların sahip oldukları miras değerlerinin büyük kısmı yok olmaya yüz tutmuştur.

Bu bağlamda, yapıların özellikle somut olmayan kültürel miras değerlerinin yaşatılması için korunması ve geleceğe aktarılması için hayata geçirilecek çalışmalar önem taşımaktadır.

Tarih içinde çamaşırhaneler, dünyanın hemen her yerinde tercih edilen yapı tipleri arasında yer almışlardır. Yapısal olarak (doğal kaynaklardan) suyu içine alan mimari bir planlamaya sahiptirler (Sondaş ve Sağıroğlu Demirci, 2022). Anadolu kültüründe, özellikle kırsal alanlarda, halen ayakta kalmış nitelikli örnekler rastlamak mümkündür: Safranbolu İlçesi'ne bağlı Yörük Köyü çamaşırhanesi günümüzde sanat merkezi işlevi ile kullanılmaktadır (Akkaya ve Usman, 2010; URL 3). Gökçeada Dereköy çamaşırhanesi boş olmakla birlikte korunmuştur ve ziyaretçiler tarafından ilgi çeken bir yapıdır (Dündar, 2012; Güler, 2018). Çankırı merkezde günümüze ulaşmış tek çamaşırhane olan Tatlısu çamaşırhanesi, belediye tarafından koruma altına alınarak çamaşırhane müzesi olarak değerlendirilmiştir (Özcan Balkır, 2019; Begiç ve Kaya, 2019). Yine, Çankırı Ilgaz Belören'de yer alan iki tarihi çamaşırhane de günümüze korunarak ulaşmış, kullanılan ve bakımı yapılan yapılardır (Çerkez, 2021). Öte yandan, İzmir'in Urla İlçesi Denizli ve Özbek köylerinde (İpekoğlu, 2001); Çanakkale'nin Ayvacık İlçesi'ne bağlı Gülpınar (Kaplan, Şen ve Günaydın, 2016) ve Babakale köylerinde (Artaç, 2019); İzmir'in Bergama İlçesi Ferizler Köyü'nde (Turan, 2019); Manisa'nın Soma İlçesi Darkale Köyü'nde (Arel, 1992; Çerkez, 2013); Kütahya'nın Eskigediz İlçesi'nde (Acar, 2019) ve Eskişehir kırsalında (Usman, 2018; Akkaya ve Usman, 2010) terkedilmiş çamaşırhane yapıları bulunduğu bilgisine bu yapılarla ilgili hayata geçirilmiş çeşitli araştırmalardan ve kaleme alınmış yayınlardan ulaşılmaktadır.

Çamaşırhane yapıları, ana işlevlerinin yanı sıra, geçmişte yöre kadınlarının buluşma noktası olmuş ve sosyal alanda bir arada olma durumuna katkı sağlamıştır. Dolayısıyla, çamaşırhaneler; sosyal olaylar, deneyimler, anılar, ritüeller vb. folklorik unsurlarla ilişkili somut olmayan değere de sahiptirler. Bu bağlamda, bu yapıların korunması için sahip oldukları somut ve somut olmayan miras değerlerinin göz önünde tutulduğu, doğal çevresiyle birlikte geliştirilmiş bütüncül bir koruma anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma kapsamında Aynül Meydan Çamaşırhanesi örnek olarak ele alınmış ve korunması için ilçede devam eden geleneksel el sanatları üretiminin ve dönemsel etkinliklerin (sergi, atölye çalışmaları, gezi vb.) sürdürüldüğü bir mekan olarak yeniden işlevlendirilmesi önerilmiştir. Halkın bu yapılarda yeniden çamaşır yıkamalarını önermek gerçekçi değilse de, yapılar birlikte üretilen ortak işler için kullanılacak mekanlara dönüşebilirler. Böylece, somut ve somut olmayan kültürel miras arasındaki ilişki yeniden kurulabilir.

Öte yandan, çamaşırhane yapıları anıtsal yapılar kadar güçlü mimari değere sahip olmasalar da, dönemin geleneksel yıkama kültürünü yansıtan planlamaları ile önemlidirler ve bu tanıklıkları ile korunmaları gereklidir. Bu yapılar özelinde hayata geçirilecek koruma çalışmalarında korunagelmış özgün elemanlar (ocak, niş, su kanalı gibi) zarar görmemelidir. Ayrıca, yapılar değişen ihtiyaçlara uygun olarak yeniden işlevlendirilirken iç ve dış mekanlarda kullanıcıya özgün işlevi anımsatacak yazılı ve görsel malzemenin sunulması yerinde olacaktır. ICOMOS ve IFLA'nın 2017 yılında birlikte hazırladıkları Kırsal Peyzaj Mirasına Yönelik İlkeler (ICOMOS ve IFLA, 2017) başlıklı rehber belgede "kırsal peyzaj" ve "kırsal peyzaj mirası" kavramları genişletilerek işlenmiştir. Bu metinde kırsal peyzaj mirası, kırsal alanların somut ve somut olmayan mirası olarak tanımlanmakta ve bu mirasın fiziksel (üretken arazinin kendisi, morfoloji, su, altyapı, bitki örtüsü, yerleşmeler, kırsal yapılar ve merkezler, geleneksel mimari, ulaşım ve ticaret ağları vb) özellikleri ve daha geniş kültürel ve çevresel bağlantıları kapsadığı belirtilmektedir. Kırsal peyzajın tanımı, kapsamı ve miras değerlerine değinilen belgede, kırsal peyzaj üzerindeki tehdit unsurlarına ve korunması, sürdürülebilirliği ve tanıtılması için yapılması gerekli eylemler hakkında çeşitli ifadeler yer verilmiştir (Güler, 2019). Günümüzde Savur'daki çamaşırhaneler gibi yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan bu su yapılarının kültür varlığı olarak özgün mimari planlaması, elemanları ve içinde bulunduğu peyzaj ile birlikte korunması; koruma süreçlerine toplumun katılımının sağlanması ve gelecek nesillere tanıtılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, T. (2019). Eskigediz'de (Kütahya) Su Mimarisi: Köprüler, Çamaşırhaneler, Su Kemerleri ve Su Deposu. *Folklor Akademi Dergisi*, 2(1), 1-32.
- Akkaya, D. H. ve Usman, E. E. (2010). Hızla Yokolan Bir Kültürün Son İzleri Eskişehir Sakana Örnekleri. S. Ergönül, S. Gündeş, A. E. Erbaş (Ed.), *1. Uluslararası Greenage Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 174-180). MSGSÜ Yayınları.
- Arel, A. (1992). Soma Yakınlarında Eski Bir Dağ Yerleşmesi: Tırhala Köyü. IX. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s. 119-130). A. Ü. Basımevi.
- Artaç, P. (2019). *Babakale Köyü Tarihi Dokusunun Tespit ve Korunması İçin Bir Yöntem Araştırması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

- Akyüz, G. (1998). *Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin Ve Manastırların Tarihi*. Resim Matbacılık.
- Ayaz, Ş. E. (2003). *Geçmişten Geleceğe Savur*. Savur Belediyesi Yayınları.
- Ayaz, Ş. E. (2007). *Bereketli Hilal'de Bir Yer Savur*. Mungan Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O. ve Ünsal, S. (2000). *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Begiç, H. N. ve Kaya, R. (2019). Çankırı'da Unutulmuş Bir Gelenek: Çamaşırhaneler . Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (2) , 57-80.
- Bekin, D. (2009). *Tarihin ışığında Savur*.T.C. Mardin Valiliği Yayınları.
- Çerkez, M. (2021). Çankırı-Ilgaz-Belören Köyü'nde Yaşayan Su Mirası: Çeşme ve Çamaşırhaneler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 271-297. DOI: 10.16953/deusosbil.848425
- Çerkez, M. (2013). Soma İlçesi. H. Acun (Ed.), *Türk Kültür Varlıkları Envanteri 45 Manisa İlçeleri* (s. 459-463) içinde. TTK Yayınları.
- Dündar, M. (2012). Gökçeada – Osmanlı Devri Mimarisi. *International Journal of Human Sciences*, 9(2), 553-570.
- Efendi, Abdülgani. (1999). *Mardin Tarihi* (B. Zengin ed.). TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayınları.
- Güler, A.C. (2019). Tarihi Kırsal Peyzaj Kavramının Getirdiği Yeni Açılımlar, *Mimarist*, 19(66), 30-40.
- Güler, A. C. (2018). *Gökçeada'nın Kültürel Peyzaj Değerlerinin Belirlenmesi ve Korunmasına Yönelik İlkeler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- ICOMOS-IFLA (2017). ICOMOS-IFLA Principles Concerning Rural Landscapes As Heritage. <http://www.icomos.org.tr/>
- İpekoğlu, B. (2001). Osmanlı Dönemi Köy Yerleşmelerinde Korunması Gerekli Tarihi ve Kültürel Bir Miras: Çamaşırhane. H. Sezgin (Ed.), *TTaç Vakfı'nın 25 Yılı Anı Kitabı, Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras* (s. 245-253) içinde. Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları.
- Kaplan, D., Şen, M. ve Günaydın, İ. (2016). Gülpınar'ın Unutulan Yapıları: Çeşme ve Çamaşırhaneler. *Journal of International Social Research*, 9(43), 1347-1354.
- Malcolmson, P. E. (1986). *English laundresses: a social history, 1850-1930*. University of Illinois Press.
- Özcan Balkır, B. (2019). Çankırı Çamaşırhanesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 297-314.
- Shehan, C. L. and Moras, A. (2006). Deconstructing Laundry: Gendered technologies and the reluctant redesign of household labor, *Michigan Family Review*, 11(1), 39-54. <http://dx.doi.org/10.3998/mfr.4919087.0011.104>
- Sondaş, A. ve Sağıroğlu Demirci, Ö. (2022). Kırsal mimarinin yok olma riski altındaki ortak mekanları: Çamaşırhaneler. *GRID - Architecture Planning and Design Journal* , 5(2) , 250-275 . DOI: 10.37246/grid.1051094
- Turan, M., B. (2019). *İzmir İli, Bergama İlçesi, Ferizler Köyü'ndeki Geleneksel Yapıların Mimari Özellikleri ve Koruma Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Yıldız, İ. (2003). *Savur'daki Mimari Eserler*. (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Yıldız, İ. (2008). *Mardin'deki Su Mimarisi*. (Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Usman, E., E. (2018). *Çamaşır yıkama mekanlarının kırsal alanda incelenmesi: Eskişehir sakanaları*. (Yüksek lisans tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,
- URL 1 <https://parselorgu.tkgm.gov.tr/> erişim tarihi: 12.02.2023.
- URL 2 <http://18thcenturylife.com/laundry-ways-to-wash-your-linens/> erişim tarihi: 12.02.2023.
- URL 3 <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/karabuk/gezilecekyer/yoruk-koyu> erişim tarihi: 12.02.2023.